

Kring Åmmeberg och Zinkgruvan

Ur STF:s årsskrift 1975 (Närke).

Sven-Eric Ardbage (databearbetad av Christian Stöberg)

Rakt under samhället arbetar bygdens folk i världens största zinkgruva. Man ser inte mycket av verksamheten, bara det höga hisstornet. Och så malmtägen förstås, som dagligen rullar från gruvsamhället Zinkgruvan i Sydnärke till anrikningsverket i Åmmeberg, en mil därifrån. Gruvbolaget Vieillie Montagne är ett av de äldsta multinationella företagen i Sverige. Bolaget ligger bakom en gruvdrift som fått hela Sydnärke att blomstra upp. Den tryggar sysselsättningen fram till år 2000. Längre fram har inte provborrarna inte blickat i malmfyndigheten. Men man vet att det finns mera zink under jorden, kanske för ytterligare 50 års brytning. Industrisamhällena Åmmeberg och Zinkgruvan, med sammanlagt 1100 invånare, spelar en bygds totala beroende av gruvan. Hela hyresmarknaden skötes från gruvkontoret. Servicenäringsarna är anpassade för att täcka gruvbolagets och dess anställdas behov. Det är servicen åt gruvan som håller både banken och postkontoret vid liv. Av gruvindustrins totalomsättning på 25 miljoner kronor utgör 13 miljoner lönedelen. Därmed är Vieillie Montagne en av de tre stora industrierna i Askersunds kommun.

Under de närmaste 20 åren kommer det belgiska bolaget att hämta upp lika mycket zinkmalm ur gruvan som man gjort under de 115 årens tidigare brytning i Sverige. Från den nuvarande brytningen på 650 metersnivån ska bormaskinerna äta sig ned till 850 meters djup. Gruvan är då den djupaste i Norden.

Allt talar för att det finns mera fyndigheter under Zinkgruvan. Men det är orealistiskt att idag undersöka zinkens omfattning, säger

direktör Sven Torell. Det är han som styr Vieillie Montagnes svenska företag. Han sitter som chef då den svenska regeringen krävt att företaget ska skötas från Sverige och inte direktstyras från Belgien.

Utbyggnaden av gruvan är bygdens räddning. Det finns en markant oro i Sydnärke, eftersom de multinationella intressena styr verksamheten. Så länge Zinkgruvan kan producera zink till priser som inte ligger över marknadspriset så finns en tryggad avsättning för zinken. För att ligga under priströskeln krävs modernisering och kraftig rationalisering. Det är den förändringen som pågår just nu i Zinkgruvan. Nya maskiner och nytt schakt höjer produktionen. Men personalen i gruvan utökas inte. Möjligen behövs en del folk på underhållssidan.

Hela bygden drar nytta av gruvindustrins utveckling. Första märkbara spåret är ombyggnad av vägen mellan Åmmeberg och Zinkgruvan. Industrin har kämpat i många år för en bättre väg. Den tunga malmtrafiken i framtiden kräver detta. Oavsett vilken fraktväg malmen får. Samtidigt som företaget oroas över hård kritik på utbyggnaden, så har den största interna frågan varit transportmöjligheterna av malmen. Ingen har kämpat så hårt för en utbyggnad av Göta Kanals västgötadel som gruvbolaget. Idag är det malmfrakterna som håller kanalen igång. 185 båtar om året med zinkmalm trafikerar vattenvägen. En utbyggd kanal från 380 tons båtar till 1000 ton är vad både gruvbolaget och Vätternlänerna krävt. Då skulle sjövägen vara lönsam ur malmfraktsynpunkt. Sista ordet om kanalutbyggnaden är väl ännu inte sagt fast den nyligen framlagda utredningen

vänder tummen ned. Om kanalen byggs ut blir malmtransporterna 100 000 kr billigare jämfört med motsvarande transport på landsväg. Alternativet till sjötransport av malmen är vägtransport antingen till Norrköping eller till Otterbäcken vid Väneren. Vilken väg bolaget än väljer så krävs en upprustning av vägnätet. Tung trafik med 120 000 ton malm om året skulle få nuvarande vägnät att sjunka ihop inom ett år.

Arbetarskyddet vid Zinkgruvan har uppmärksammats mer än på någon annan plats inom landets gruvindustri. Larmet om radonhalten i gruvan och sambandet mellan cancer och stor dödlighet bland gruvarbetare blev en väckarklocka för Gruvföreningen. Yrkesmedicinska kliniken i Örebro kontrollerade sjukjournalen från avlidna gruvarbetare och konstaterade att dödligheten bland underjordsarbetarna i Zinkgruvan var många gånger högre än inom andra yrken. Sambandet mellan radongas och cancer konstaterades också. Gruvföreningen och Strålskyddsinstitutets strålskyddskommité vaknade till liv och började undersöka landets samtliga gruvor. Riskerna för radon i Zinkgruvan bedöms idag som små. När nya gruvschaktet står klart finns dubbla ventilationsvägar. God ventilation är huvudvillkoret för de 130 som idag arbetar under jord i Zinkgruvan.

– Arbetarskyddet är otroligt viktigt för oss, säger huvudskyddsombudet Elof Ruhlin i Zinkgruvan. Med det nya schaktet får vi en ventilation som ingen kan klaga på. Och jag vill påstå att vi, när det gäller säkerhetsfrågorna inom en gruva, ligger främst i hela landet. Gruvindustrin är tillsammans med PLM i Hammar och Munksjö i Olshammar ryggraden i Askersunds kommuns näringsliv. Zinkgruvan och PLM jobbar nu tillsammans gör att undersöka möjligheten till återanvändning av avfallssand från gruvdriften. Tekniskt är det redan klarlagt att sanden kan användas. Men glaset blir blå-grönt och därmed inte konsumentvänligt. Det kanske är dags att lära svenskarna att köpa färgat glas i naturvårdens anda, menar båda företagen. Även om sanden i framtiden kan användas för glasframställning, så kan PLM bara ta hand om en liten del av det som anrikningsverket spolar

ut i naturen. Återanvändningen av sanden är något som kommunens styrande också hoppas ska ge en ny industrigren till Åmmeberg. Kommunstyrelsens ordförande Sven-Erik Franzén: - Sanden är användbar som grovmaterial vid betonggjutning. Lokalerna där anrikningen nu ligger i Åmmeberg går att använda för en helt ny verksamhetsgren. Vi arbetar på att få att få en ny industri till orten. Samhällsutvecklingen i gruvsamhällena Zinkgruvan och Åmmeberg märks mest på bostadsbyggandet. Det är inte den gröna vägens anda som lockar folk till bygden. Det är istället den billiga bostadsmarkanden och subventioner från bolaget när de anställda vill bygga eget.

– Hjälpen från gruvbolaget är en kompensation för att villorna på en ort av det här slaget inte har samma värdestegring som på andra håll, säger sekreteraren vid Vieille Montagne, Sievert Andersson. Askersunds kommun kommer medvetet att styra bostadsutbyggnaden till egnahem i Åmmeberg. Hyreshus i stiftelseregi vill kommunen inte tänka på. Gruvbolaget har redan hyreshus och konkurrens på bostadsmarkanden vill ingen ha. Då är det bättre med att bygga egnahem. Kommunens nästa satsning blir utbyggt vatten- och avloppsnät. Zinkgruvan ska anslutas till Åmmeberg som i sin tur ska anslutas till ett reningsverk i Hammar. Zinkgruvan, som är det större samhället, har omkring 600 invånare. Där fanns till för några år sedan en industri, tvättinrättning, vid sidan av gruvan. Idag är tvätten borta. De ökade lönsamhetskraven tog bort den. Spår från detta finns också i några tomma affärslokaler i samhället. Den ena har gjorts om till bibliotek, en kommunal satsning som prisas i bygden. Istället för de nedlagda affärerna har ett barackliknande snabbköp vuxit upp vid foten av gruvtornet och där blivit ortens nya centrum.

Ungdomen flyttar från bygden. Det är ett känt problem på en plats där det bara finns ett företag och där arbetet är tungt och krävande. Men de som finns kvar måste gruvindustrin ändå tänka på. Därför får idrottsföreningarna stöd av företaget. Samma sak med Folkets Hus, där byggnaderna i båda samhällena fått den lilla salen ombyggd till diskotek.

Grammofonerna skränsar oftast till glest besökta nöjeskvällar. En skillnad finns det ändå på nöjeslivet. Folkets Hus i Åmmeberg är byggt spegelvänt mot det i Zinkgruvan.

Även om livet i Åmmeberg flyter lugnt så kan spåren från hundra års utsläpp av anrikningssand inte döljas. Utbyggnaden av gruvdriften som medför att ännu mer sand måste dumpas någonstans, har satt igång en häftig miljödebatt. Ingen vill att nuvarande gruvutbyggnaden ska leda till samma naturförstöring som Åmmeberg upplevt vid Hägerön. Slammet från anrikningen har fyllt igen flera kilometer av den forna Vätternviken. Flera öar ligger på torra land och den vita sanden har kvävt allt utom de livskraftiga tallarna. Än idag pumpas slammet från anrikningen ut i området. Men det läggs inom en skyddad del och har ingen direkt kontakt med sjön. Ur miljösynpunkt är det här en åtgärd som Koncessionsnämnden för miljöskydd redan satt stopp för. Men i avvaktan på att den nya anläggningen och en ny avfallshantering ska bli klar i Zinkgruvan får gruvindustrin på dispens fortsätta med utsläppen i Åmmeberg. Zinkförekomsten i fisk i norra delen av Vättern är mycket högre än sjön i övrigt. Ju närmare Åmmeberg fisken fångats, ju högre zinkhalt i den. Utsläppen från Åmmeberg utpekade som orsak till de höga zinkvärdena. Men i den här undersökningen finns ett stort frågetecken. På sjöbotten halvannan mil från Åmmeberg är zinkhalten högre än vid avfallsplatsen intill anrikningen. Finns det möjligen nya fyndigheter av zink under Vätterns botten?

Medan miljödebatten om gruvbolagets verksamhet går vidare fortsätter utbyggnaden av Zinkgruvan. Kritikerna menar att det är fel att den svenska råvaran ska hamna i utländska fickor. Bolaget försvarar sig med att den bit som stat och kommun tjänar pengar på är lönesidan, och den stannar i hembygden. Att vidareförädlingen sker i utlandet kompenseras helt av att bolaget har en tryggad sysselsättning genom att det finns en tryggad sysselsättning genom att det finns garanterad avsättning för all zinkmalm som produceras. Skarpaste kritiken kommer från en före detta grubarbetare, Ismo Hänninen, som menar att

malmen skulle kunna bli en viktig råvara för svensk industri. Och dessutom en hårdvaluta i utbytesaffärer med utlandet om malmuttaget planerades på längre sikt och staten fick insyn i bolagets verksamhet. Gruvindustrin vill inte komma i dålig dager bland befolkningen i bygden. Därför gav man ut en ”vit bok” som klargjorde verksamheten och utbyggnadsplanerna. Fackföreningen och huvudskyddsombudet stöttade företaget. Gruvan skulle inte bli bättre och de anställda skulle inte få någon förbättring om gruvan hamnade under statsföretag, sa huvudskyddsombudet Elof Ruhlin. Medan sprängsalvorna ekar nere i de nya gruvorterna dundrar bormaskinerna ovan jord i Zinkgruvan. De ska ge fäste för den nya anrikningsanläggningen. Zinkgruvan och Åmmeberg står och faller med gruvbolagets verksamhet. Om några år får Zinkgruvan se mera av gruvhanteringen, en 117 år gammal industri som för Zinkgruvans del hittills verkat i tysthet under jord...

Åmmeberg var den ursprungliga centralorten för Sydnärkes bergbruk. Till Åmmeberg fanns en vattenled. Zinkgruvan var bara gruvorna, skogsterräng utan någon större betydelse. Nu är det tvärtom. Åmmeberg mister vidareförädlingen av zinkmalmen, som förläggs till Zinkgruvan. Bara kontoret blir kvar i Åmmeberg.

Järnvägen mellan Åmmeberg och Zinkgruvan, som i 100 år fraktat malmen, ska rivs upp. I banvallen ska kommunen och gruvbolaget gemensamt bygga vatten- och avloppsledningar. Vattnet är viktigt för gruvbolaget, då anrikningsverket kräver stora mängder. Åmmeberg var gruvcentrum redan på 1300-talet. Den heliga Birgitta ägde gruvor i området. Hon hade ingen aning om zinken. Samma sak var det med Gustaf Vasa som 1537 i ett brev rådfrågade experterna vad det var för konstigt med stenarna från Åmmeberg. De malmerika markerna kring Dalby och Knalla (nuvarande Zinkgruvan) ägdes av brukspatron Per Jansson. På äldre dagar sålde han dem till köpmannen Johan Efraim Lundgren. 100 000 kr betalade Lundgren för hela härligheten. Det skedde 1848. Nio år senare sålde Lundgren marken för 2,5 miljoner kronor. För den snabbt påkomna rikedom

köpte Lundgren storgodset Kaggeholm utanför Stockholm, levde i sus och dus och dog utfattig. Änkan fick sedan försörjas av gruvbolaget...

Bakom dagens malmbrytning i Zinkgruvan finns mera tragik. Västerby storgruva rasade igen 1768, 12 personer omkom och många skadades.

Mot bakgrunden av tidigare olyckstillbud, och med risk för framtida markras, införde Vieille Montagne en ny brytningsmetod när

man tog över gruvdriften 1857. Man började med takbrytning i orterna och igensättning av gångarna alltefter man tagit ut malmskiten. Den metoden tillämpas idag. Den garanterar att det inte finns någon risk för ras. Men marksättningar vågar ingen utesluta. Vieille Montagne är ett belgiskt multinationellt företag, grundat 1837. Tjugo år senare gjorde det den uppmärksammade markaffären i Sydnärke.